



Kladovo transport
Jedna evropska priča

DVA CARA I JEDNA KRALJICA

U Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu je još 1995. godine započeto snimanje dokumentarnog filma o priči koju je Naftali Bata Gedalja, jedan od učesnika u toj priči, nazvao Dva cara i jedna kraljica. Od njega i u znak sećanja na njega, pozajmili smo i naslov ovog teksta. Te 1995. godine mi smo kao literaturu o ovoj temi znali samo za dva teksta koja su bila objavljena u Jugoslaviji. To je bio pomenuti tekst Gedalje, objavljen u Jevrejskom almanahu 1957/58. godine i tekst učiteljice iz Šapca Mare Jovanović, objavljen u Zborniku Jevrejskog istorijskog muzeja 1979. godine. Film nikada nije završen, a brojne knjige o ovoj temi počele su da stižu do nas, a i vesti o tome da je uz izložbu Jevrejskog muzeja iz Beča, pod naslovom Kladovo - bekstvo u Palestinu, napravljen i dokumentarni film. Imamo i podatak o tome da je u Izraelu jedna filmska ekipa prikupila sredstva za snimanje filma na ovu temu.

Na ovoj izložbi mi prikazujemo deo arhivske građe iz Jevrejskog istorijskog muzeja o temi vezanoj za Kladovo transport. S obzirom da se u okviru ove komemorativne nedelje, u Narodnom muzeju u Beogradu, otvara izložba Jevrejskog muzeja iz Beča, koja je bazirana na fotografijama koje je snimio jedan od učesnika transporta, mi smo odlučili da na izložbi našeg, Jevrejskog istorijskog muzeja iz Beograda, prikažemo arhivska dokumenta koja dopunjavaju priču iz bečkog muzeja. Zato smo smatrali da nije suvišno, već naprotiv korisno, da se ove dve izložbe o istoj temi, otvore u isto vreme.

Krajem oktobra 1939. godine, oko 1200 Jevreja iz Nemačke, Austrije i Čehoslovačke krenuli su organizovano, preko svojih cionističkih omladinskih organizacija i preko organizacija koje su se posebno bavile pokušajem spašavanja Jevreja, na veliko putovanje, da se izvuku iz



Kladovo

nacističkog pakla u Nemačkoj. Jevrejska agencija im je obezbedila brod kojim su preko Beča i Bratislave stigli do jugoslovenske granice. Odavde je organizaciju preuzeo Savez jevrejskih opština Kraljevine Jugoslavije u dogovoru sa Jevrejskom agencijom. Bilo je predviđeno da se dalje putuje Dunavom do Suline, gde je trebalo da čeka veliki prekomorski brod koji bi izbeglice prebacio do Palestine. Problem je bio u tome što ovi putnici nisu imali tranzitne vize i nisu imali sertifikate, odnosno vizu za ulazak u Palestinu. Sertifikate su izdavali Britanci koji su tada držali teritoriju Palestine, a oni su ograničili ulaz Jevreja u Palestinu. Tako je zapravo ovo bio jedan od brojnih ilegalnih pokušaja ulaska u Palestinu.

Dakle, krajem oktobra, Bata Gedalja, sekretar Saveza jevrejskih opština Kraljevine Jugoslavije, doveo je uz potpunu saradnju Jugoslovenske rečne plovidbe, tri broda do jugoslovenske granice kod Bezdana. Stajali su nasred Dunava, jer je tu trebalo da se obavi prekrcavanje putnika. Brodovi su se zvali "Car Dušan", "Car Nikola II" i "Kraljica Marija".

Operacija je bila tajna pa je situacija bila napeta. Vreme je bilo tmurno i prohladno, a brod "Saturnus" koji je trebalo da dovede putnike, nije se pojavljivao.

Na kraju se pojavio kasno noću i prekrcavanje putnika je obavljeno na Dunavu. Od sreće što su najzad na slobodnoj teritoriji, na putu za novu domovinu, putnici su ispratili prazan brod, koji je odmah okrenuo i vratio se, "hatikvom", poznatom pesmom koja je danas himna Izraela.

Flotila brodova krenula je prema Crnom moru. Zaustavili su se u Vukovaru na kratko i u Beogradu. Zatim su krenuli dalje ka Donjem Milanovcu. Tamo je trebalo da stigne telegram koji potvrđuje da ih u Sulini čeka morski brod. Ali taj telegram nije stizao. Posle skoro mesec dana bez nade, iznenada iz magle, iz Turn Severina došao je ogroman šlep "Penelopi", koga je



transport -

vukao mali rečni remorker i putnici-emigranti su se oduševili u nadi da se put nastavlja. Čim je stigao, brod se okrenuo i vratio nazad prazan, jer mu je tako naknadno javljeno. "Dva cara i kraljica" su stalno bili na otvorenoj reci, po hladnom vremenu i neizvesnosti. Pošto se čekanje oteglilo, a na Dunavu počeo da hvata led, brodovi su morali da se sklone u zimovnik za brodove u Kladovu. Veza sa svetom iz Kladova održavala se telefonom. U Beogradu je Šime Špicer, generalni sekretar Svesa jevrejskih veroispovednih opština Jugoslavije, pokušavao da ubedi predstvanike jevrejskih agencija, da nadu brod, pomagao je u organizaciji da se prikupi novac, da se organizuje ishrana i život za tih 1200 ljudi. Dva puta je on lično dolazio da obide emigrante i da pokuša da ih uteši. Jedno od njegovih putovanja imalo je deonicu od 100 km koju je prevalio u otvorenim saonicama. Iz Donjeg Milanovca i Kladova odlazile su hiljade pisama. Posle još nekoliko meseci boravka u Kladovu, putnici su morali iz brodova da se prebace u šlepove. O životu na šlepovima postoje mnoga svedočanstva. U to vreme, jevrejski omladinaci iz Jugoslavije, pripadnici cionističke omladinske organizacije "Hašomer Hcair" i drugih, pripremali su se za odlazak u Palestinu. Na jednom poljoprivrednom imanju učili su poljoprivredne radove. Kada se brod sa izbeglicama iz Austrije pojavio, jugoslovenski omladinaci su im se priključili da bi zajedno sa ovim izbeglicama otišli u Palestinu.

Pošto veliki brod i dalje nije stizao a u Kladovu je zbog blizine Nemaca u Rumuniji postalo opasno, šlepovi su putnike vratili unatrag, do Šapca. To je bilo septembra 1940. godine.

U Šapcu se odvijao bogat život kao što je to bilo i u Kladovu. Ljudi su bili smešteni po kućama a zakupljen je i veliki mlin. Omladina i deca iz Šapca ljubopitljivo su posmatrali nove susede i polako se s njima sprijateljili. Jevreji su u ovoj novoj, gostoljubivoj sredini počeli da obavljaju razne poslove: lekari da leče, umetnici da stvaraju, neki da gaje povrće, a orga-



Jedna evropska

nizatori putovanja da i dalje traže način da se dokopaju Palestine. Dva transporta za Palestinu, u kome je bilo oko dve stotine dece, uspeali su da odu sa šabačke železničke stanice. Kako je vreme prolazilo, a Nemci se približavali, ljude je sve više napuštala nada da će otići iz Šapca. Pojedinci su bežali preko nekih veza koje su sami pronašli. Posle 6. aprila 1941. godine, sve nade su napuštene. Nemci su okupirali Srbiju, ušli u Šabac i zaveli iste one mere od kojih su svi ti Jevreji dve godine ranije pobjegli.

Zbog nekih partizanskih akcija, Nemci su se posebno okomili na stanovništvo Šapca. Izjavljivali su se na muškom delu stanovništva ukuljučujući Srbe i Jevreje. Nekoliko dana su ih držali zatvorene i terali su ih da trče i maršariju od sela Klenka do sela Jarka. Iznemogle i posrnule su ubijali. Posle desetak dana mučenja, Jevreji izbeglece, šabački Jevreji i šabački Cigan odvedeni su iz grada i streljani kod mesta Zasavica. Žene iz Logora u Šapcu su sa decom po izuzetno hladnoj zimi, februara 1942. godine, oterane iz Šapca za Beograd. Išle su pešice po snegu i vetru neseći u rukama i vodeći sa sobom decu koja su se usput smrzavala od jake hladnoće. Majke su prema svedočenju očevidaca, ludele od bola za decom i čupale kosu. One koje su stigle do logora Sajmište, bile su tamo likvidirane u kamionu sa gasom.

Posle rata napravljen je spisak od 1057 imena pobijenih muškaraca i žena, austrijskih, nemačkih, slovačkih i šabačkih Jevreja.

Zato smo izložbu koja govori o ovim događajima nazvali Kladovo transport - jedna evropska priča.

MILICA MIHAILOVIĆ



a priča

I mape

1. Putevi ilegalnog useljavanja u Palestinu 1934-1944. godine. Iz knjige Dalie Ofer *Escaping the Holokaust* (bežeći od Holokausta)
2. Kladovo transport. Iz knjige Gabriele Anderl i Waltera Manoscheka, *Gescheiterte Flucht*

II Brodovi, brodovi

Legenda:

U priodu od 1934. do 1944. godine jevrejske izbeglice su pokušavale da brodovima, morem i rekama stignu do Palestine. Većina putovanja je bila ilegalna jer su Britanci ograničili broj useljenika u Palestinu.

Lista brodova i luke iz kojih su krenuli i odredišta do kojih su stigli je preuzeta iz knjige Dalie Ofer *Escaping the Holokaust*. Iz ove liste se vidi da su brodovi polazili i sa teritorije bivše Jugoslavije. Isečci iz novina su iz lista "Židov" koji je od 1919. do 1941. godine izlazio u Zagrebu.

- *Tigerhill*, isečak iz novina i fotografija
- *Salvador*, isečak iz novina
- *Patria*, isečak iz novina i fotografija
- *Penčo*, Iz zapisnika sa sednice Izvršnog odbora Saveza jevrejskih opština Jugoslavije odrežane 5. juna 1939, kopija
Iz Zapisnika 10. juna 1939, kopija
Iz Zapisnika 25. jula 1939, kopija
Iz Zapisnika 30. novembra 1939, kopija i fotografija

III Dva cara i jedna kraljica

- Odlomak iz teksta *Dva cara i jedna kraljica*, Naftali Bate Gedalje, *Jevrejski almanah*, Beograd 1957/58. (legenda)
1. Brod *Car Dušan*, fotografija
 2. Brod *Car Nikola II*, fotografija
 3. Brod *Kraljica Marija*, fotografija

IV Pisma, pisma, pisma

- Odlomak iz teksta *Dva cara i jedna kraljica*, Naftali Bate Gedalje, *Jevrejski almanah*, Beograd 1957/58. (legenda)
1. Kladovo pod vodom, fotografija
 2. Pisma iz porodice Dodel, kopije
 3. Pisma i dokument iz porodice Weinstock, kopije
 4. Chaja Weinstock, fotografija

V Puna srca poezije

1. Pesma koju je Šula Dorman posvetila Naftali Bati Gedalja koji je u ime Saveza jevrejskig opština brinuo za izbeglice, kopija
2. Pesma posvećena Jugoslaviji, kopija iz knjige Galbrielle Anderl i Ealtera Manoscheka, *Gescheiterte Flucht*.
3. Pesma Nisima Alfandarija posvećena emigrantima. Objavljena je 1940. godine u *Vesniku beogradske sefardske opštine*.

VI Kladovo

1. Isečak iz novina, kopija (tekst iz *Vesnika* o prolasku brodova sa emigrantima)

2. Dokumenta sa suđenja povodom nasilnog ulaska u kuću u Kladovu, kopije 3 lista
3. Dokument iz Jevrejske opštine Skoplje, kopija
4. Odlomak iz pisma koje je Šime Špicer, generalni sekretar Saveza, uputio dr. Davidu Albali, kopija
5. Šime Špicer, fotografija
6. Bata Gedalja, fotografija
7. Iz Zapisnika sa sastanka Izvršnog odbora Saveza jevrejskih opština Kraljevine Jugoslavije, 1. februar 1940, kopija
8. Iz Zapisnika 28. februar 1940, kopija
9. Izveštaj Šime Špicera 22-27. mart 1940, kopija
10. Iz Zapisnika 11. april 1940. Pismo Ministru unutrašnjih poslova, kopija
11. Iz Zapisnika 9. maj 1940. Odgovor Ministra, kopija
12. Iz Zapisnika Pregled troškova, kopija
13. Iz Zapisnika 14. jul 1940, kopija
14. Iz Zapisnika 17. septembar 1940, kopija i dokument iz spiskova žrtava fašizma
7. Magacin praške banke u kome su bili smešteni emigranti, fotografija
8. Magacin Drage Teneković u Šapcu u kome su bili smešteni emigranti, fotografija
9. Šabac, Karadordeva ulica. U obeleženoj zgradi su bili smešteni Jevreji emigranti, fotografija
10. Poznati fudbaler Kurt HilkoVIC sa sinom, fotografija
11. Herbert Rozenberg u zadrugi Adamovića. fotografija
12. Grupa od sedam Jevreja koji su živeli u zadrugi Adamovića (Herbert Rozenberg), fotografija
13. Na jednom treningu Mačve 1940. godine. Dole desno trener, Kurt HilkoVIC, fotografija
14. Kurt HilkoVIC sa sinom i grupom Šapčana, fotografija
15. Sedam fotografija iz zaostavštine Bate Gedalje. Boravak jevrejskih emigranata u Šapcu.
16. Žak B. Jakov, trgovac i naslednik prve fabrike sapuna u Šapcu, sa ordenjem za zasluge u I svetskom ratu. Slika iz 1935. godine. Streljan je sa šabačkim i Austrijskim Jevrejima 1941. godine u Zasavici, fotografija

VII Šabac

1. Iz Zapisnika 14. novembra 1940., kopija
2. Iz Zapisnika 29. novembar 1940., kopija
3. Isečak iz novina, tekst iz *Vesnika Sefardske opštine Beograd*
4. Isečak iz novina, tekst iz lista *Židov*
5. Mlin, vlasništvo Jakova Vukosavljevića u Šapcu u kome su bile smešteni emigranti, fotografija
6. Mlin, fotografija

VIII Teror, logor, okupacija i streljanje

1. Dr Haim Koen, sin Alfreda Koena iz Šapca, ubijen a zatim obešen u Šapcu u noći

- između 20. i 21. avgusta 1941. godine, fotografija
- 2. Plan logora na Savi, crtež
- 3. Logor na Savi u Šapcu u kome su bili smešteni Jevreji emigranti. Muškarci su bili odvedeni na streljanje 12. 10. 1941. godine a žene su u februaru 1942. godine prebačene pešice u Beograd u Logor Sajmište gde su ubijene u kamionu sa gasom, fotografija
- 4. Izgled logora na Savi u Šapcu, fotografija
- 5. Nemački teror u Šapcu 21. i 22. avgusta 1941. godine, fotografija
- 6. Nemački teror, u Šapcu 1941. godine, fotografija
- 7. Streljanje u trku, krvavi marš, fotografija
- 8. Streljanje u Šapcu 28. septembra 1941. godine, fotografija
- 9. Masovno streljanje, fotografija
- 10. Jevreji i Cigani pred streljanje u Zasavici, fotografija
- 11. Uпитnici Crvenog krsta. Prema pečatima i datumima vidi se da su svi odgovori stigli prekasno, kada su Jevreji iz logora u Šapcu bili svi pobijeni. Uпитnici su pronađeni posle rata u arhivi Crvenog krsta i predati Jevrejskom istorijskom muzeju u Beogradu
upitnici za:
 - Richard Rehberger
 - Aron Frydman
 - Jakob Dorfman

- Mariell Husserl
- Ester Morgenstern i odgovor
- pismo srpskom crvenom krstu

IX Sajmište

1. Beograd gledan sa sajma, fotografija
2. Sajmište iz vazduha, fotografija
3. Kula, fotografija
4. Kula, fotografija
5. Paviljon 3 u kome su bile Jevrejke, fotografija
6. Paviljon u kome je bila bolnica, fotografija
7. Uпитnici crvenog krsta
 - Sarina Aron
 - Gergelj Janka

X Epilog

1. Spisak stradalih, kopije
2. Spisak spašenih, kopije
3. Izjava Milorada Jelisića, kopija
4. Ekshumacija žrtava iz Zasavice 27. decembra 1959. godine, 5 fotografija
5. Sahrana žrtava iz Zasavice na beogradskom Jevrejskom groblju, 6 fotografija
6. Otkrivanje spomenika žrtvama Kladovo transporta na Jevrejskom groblju, Beograd, 1. novembra 1964, 5 fotografija
 - austrijska delegacija
 - jugoslovenska delegacija
 - molitva
 - tekst na spomeniku
 - odavanje počasti žrtvama

Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Srbije

*Srdacno Vas poziva na promociju Zbornika radova
sa međunarodnog Okruglog stola*

KLADOVO TRANSPORT

O knjizi govore:

*Prof. Dr Valter Manošek, Univerzitet u Beču, Austrija,
Dr Milan Koljanin, Institut za savremenu istoriju, Beograd
Ranko Jakovljević, pravnik, Kladovo*

Predstavljanje knjige održaće se u sredu, 9. maja 2007. u 19 sati

*Sala na II spratu Jevrejske opštine Beograd
Kralja Petra 71A, Beograd*